

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

ШВЕЦЬ ОЛЕГ ВІКТОРОВИЧ

УДК 340.12

**ПОЧУТТЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

12.00.12 – філософія права

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ МВС України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
Гарасимів Тарас Зеновійович,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
начальник факультету з підготовки фахівців
для підрозділів кадрового забезпечення
та міліції громадської безпеки

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Сливка Степан Степанович,
Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
завідувач кафедри теорії та філософії права

кандидат юридичних наук, доцент
Гураленко Наталія Анатоліївна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри теорії та історії держави і права

Захист відбудеться «25» квітня 2014 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий «24» березня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Людиноцентристська парадигма сучасної вітчизняної та західної правової науки, яка спрямована на піднесення цінності кожної особистості, визнання примату індивідуального перед колективним, обстоювання пріоритету прав та свобод людини і громадянина, актуалізує значущість почуття відповідальності у діяльності людини. Особистість як суб'єкт права не є пасивним носієм суб'єктивних прав та обов'язків, а виступає активним діяльним учасником суспільних відносин. Свідомовольова діяльність індивіда як суб'єкта соціальної взаємодії передбачає відповідальність за результати власної поведінки. Почуття відповідальності як усвідомлення власної ролі у складній системі соціальних комунікацій набуває особливого значення в умовах правової реальності. Буття-з-Іншим як онтологічний вимір правової дійсності детермінує діяльність індивіда з урахуванням суб'єктивності Іншого, робить суб'єкта відповідальним перед ним за наслідки своєї діяльності. Первинною соціальною ланкою громадянського суспільства є відповідальна особистість.

Складна амбівалентність політико-правових, економічних, національно-культурних процесів, що відбуваються у сучасному українському суспільстві, призводить до зростання рівня деформації суспільної правосвідомості, зокрема збільшення кількості проявів її крайньої форми – правового нігілізму. Необхідною передумовою подолання кризи правосвідомості є формування почуття відповідальності у діяльності людини.

Сучасна філософсько-правова наука, яка характеризується плюралістичним праворозумінням, дискурсивністю, методологічною багаторівневістю, створює теоретичний базис для комплексного дослідження феномена почуття відповідальності у діяльності людини та формулювання пропозицій щодо вдосконалення та реалізації принципів виховання відповідальної особистості як суб'єкта права.

Підґрунтя філософсько-правового вивчення почуття відповідальності у діяльності людини становлять праці Ф. Аквінського, Арістотеля, І. Бентама, Ж. Бодена, М. Вебера, Г. Гегеля, Т. Гоббса, П. Гольбаха, А. Камю, І. Канта, Дж. Локка, Дж. Мілля, Платона, Ж.-Ж. Руссо, Ж.-П. Сартра, Ю. Хабермаса, М. Шелера, А. Шопенгауера та ін.

Теоретико-методологічною основою дисертації є наукові роботи українських і зарубіжних учених: С. Алексєєва, С. Братуся, І. Галагана, О. Гарасимів, Т. Гарасиміва, В. Горшеньова, В. Грищука, О. Грищук, Н. Гураленко, М. Гуренко-Вайцман, С. Гусарева, В. Канціра, А. Карася, М. Кельмана, Д. Керімова, В. Козлова, А. Козловського, М. Козюбри, С. Комарова, А. Коренева, М. Костицького, А. Крижанівського, В. Кудрявцева, В. Лисого, В. Лемака, Л. Луць, С. Максимова, М. Микієвича, О. Мурашина,

В. Навроцького, В. Ортинського, О. Остапенка, О. Петришина, П. Рабіновича, С. Рабіновича, Ю. Римаренка, О. Скакун, С. Сливки, В. Тація, В. Титова, А. Токарської, П. Фріса, М. Цимбалюка, М. Хавронюка, Р. Халфіної, В. Шакуна, М. Штокало, І. Шутака, Л. Явича та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямками: «Проблеми реформування правової системи України» (державний реєстраційний номер 0109U007853) і «Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертації – філософсько-правове осмислення природи почуття відповідальності у діяльності людини як передумови правомірної поведінки особистості, виконання юридичних обов'язків, а також захисту прав і свобод учасників суспільних відносин, розроблення пропозицій щодо його виховання та реалізації.

Для досягнення цієї мети сформульовано такі *задачі*:

- дослідити ступінь наукової розробки проблеми почуття відповідальності у діяльності людини;
- визначити філософсько-правові засади почуття відповідальності у діяльності людини;
- розкрити феномен почуття відповідальності у діяльності людини в системі цінностей соціальної та демократичної держави;
- дослідити вчення про природу почуття відповідальності у діяльності людини у контексті правового пізнання;
- розкрити феномен почуття відповідальності у діяльності людини як підґрунтя сучасної правової антропології;
- дослідити почуття відповідальності у діяльності людини у соціальному вимірі;
- зіставити правовий вимір почуття відповідальності у діяльності людини та юридичну відповідальність;
- з'ясувати з філософсько-правових позицій причини неправомірної поведінки людини у новочасній і новітній західноєвропейській та вітчизняній думці;
- обґрунтувати морально-етичні цінності як основу реалізації почуття відповідальності у діяльності людини;
- визначити філософсько-методологічні принципи виховання почуття відповідальності у діяльності людини та механізм їх практичної реалізації.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини і філософсько-правові закономірності, з якими пов'язують виникнення й формування почуття відповідальності у діяльності людини.

Предмет дослідження – філософсько-правовий вимір почуття відповідальності у діяльності людини.

Методи дослідження було обрано відповідно до об'єкта і предмета, а також мети і задач наукового пошуку. Методологічну основу дисертації становить комплекс філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних принципів, підходів, методів і прийомів.

Метод філософської діалектики застосовувався у процесі розгляду опозицій «відповідальність-безвідповідальність», «правомірне-неправомірне», «правова культура-правова антикультура», «індивідуальне-колективне» (підрозділи 1.2, 1.3, 3.1, 3.3). Аксиологічний підхід став основою з'ясування інтенцій феномена почуття відповідальності у реалізації системи цінностей соціальної та демократичної держави (підрозділ 1.3) та обґрунтування значення морально-етичних цінностей у реалізації почуття відповідальності у діяльності людини (підрозділ 4.1). Антропологічний підхід було застосовано для розкриття людиноцентристських тенденцій сучасної філософсько-правової науки та визначення почуття відповідальності у діяльності людини як підґрунтя сучасної правової антропології (підрозділ 2.2).

Історичний метод дав змогу здійснити ретроспективний аналіз концептуальних підходів до дослідження проблеми почуття відповідальності у діяльності людини (підрозділ 1.1). Порівняльний метод застосовано з метою зіставлення двох найважливіших соціальних регуляторів – моралі і права – як підґрунтя формування почуття відповідальності (1.2). Системний метод – задля визначення рівнів почуття відповідальності у діяльності людини (підрозділ 1.2). Структурно-функціональний метод сприяв дослідженню складових почуття відповідальності як внутрішньої властивості людини (підрозділ 1.2).

За допомогою спеціально-юридичного методу виявлено механізми нормативного закріплення підстав і принципів юридичної відповідальності як об'єктивної засади формування почуття відповідальності у діяльності людини (підрозділи 3.2, 3.3, 4.2). Використання методу тлумачення (герменевтики) права зумовлювалося насамперед необхідністю з'ясування та інтерпретації змісту правових норм, які регламентують юридичну відповідальність (підрозділ 3.2).

Принципи методологічного плюралізму, взаємодоповнюваності та взаємозв'язку дали змогу використати широкий спектр наукових поглядів з метою узагальнення теоретичного матеріалу, вироблення обґрунтованих висновків і пропозицій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є комплексним монографічним дослідженням, у якому цілісно та системно проаналізовано почуття відповідальності у діяльності людини у філософсько-правовому аспекті. У дослідженні сформульовано наукові положення, які характеризуються новизною, мають важливе теоретичне і практичне значення. Зокрема:

вперше:

– із філософсько-правових позицій обґрунтовано почуття відповідальності у діяльності людини як ціннісно детермінованого, соціально спрямованого та нормативно визначеного стану усвідомлення суб'єктом обов'язку відповідати за результати власної поведінки;

– розглянуто дихотомію почуттів відповідальності та безвідповідальності як боротьби конструктивного та деструктивного начал у діяльності людини;

– проаналізовано співвідношення почуття відповідальності у діяльності людини та видів юридичної відповідальності у контексті реалізації принципів законності та справедливості;

– обґрунтовано значення правового пізнання як координаційного фактора формування почуття відповідальності у діяльності людини;

удосконалено:

– розуміння причин неправомірної поведінки людини. Запропоновано з філософсько-правових позицій розглядати почуття відповідальності у діяльності людини як корелят причин неправомірної поведінки суб'єктів;

– обґрунтування морально-етичних цінностей як основи реалізації почуття відповідальності у діяльності людини. Визначено, що ціннісні установки особистості є передумовою формування та детермінантою реалізації почуття відповідальності у діяльності людини;

– розуміння філософсько-методологічних принципів правового виховання у контексті виховання почуття відповідальності у діяльності людини як зовнішнього фактора правової соціалізації особистості;

дістало подальший розвиток:

– обґрунтування значення почуття відповідальності у діяльності людини як аксіологічного чинника формування соціальної та демократичної держави. Визначено, що виховання почуття відповідальності у діяльності людини є актуальним ціннісним засобом у процесах сучасного українського державотворення;

– застосування антропологічного підходу до дослідження почуття відповідальності у діяльності людини. Запропоновано напрями використання функціональних можливостей антропології права у вивченні феномена почуття відповідальності у сучасній юридичній науці;

– дослідження почуття відповідальності у діяльності людини у зв'язку з окремими проявами деформації правосвідомості як формами вияву правової антикультури суб'єктів права. Доведено, що заходи подолання проявів деформації правосвідомості повинні бути спрямовані на боротьбу з правовою антикультурою загалом.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальшої розробки концепції формування почуття відповідальності у діяльності людини,

загальнотеоретичних досліджень щодо природи соціальної і юридичної відповідальності;

– у правотворчій сфері – під час розробки системи законодавства, що регламентує відповідальність людини;

– у навчальному процесі – для підготовки підручників, навчальних посібників із навчальних дисциплін «Філософія права», «Проблеми філософії права», «Теорія держави і права», «Проблеми теорії держави і права», а також як допоміжний матеріал для подальших наукових досліджень із означеної проблематики;

– у правовиховній сфері – як орієнтир у підвищенні рівня правової культури та правового виховання особистості.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційна робота обговорювалася на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права факультету з підготовки слідчих Львівського державного університету внутрішніх справ. Основні положення дисертації висвітлено у доповідях, виступах і повідомленнях на таких науково-практичних заходах, як: круглий стіл «Порівняльне правознавство: загальнотеоретичні та галузеві аспекти» (м. Львів, 22 травня 2009 р.); Всеукраїнський круглий стіл «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 5 березня 2010 р.); Міжнародна науково-практична конференція «300 років Конституції Гетьмана України Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення» (м. Львів, 14 травня 2010 р.); II Всеукраїнський круглий стіл «Порівняльне правознавство: філософські, історико-теоретичні та галузеві аспекти» (м. Львів, 28 травня 2010 р.); II регіональний круглий стіл «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 18 лютого 2011 р.); Звітна науково-практична конференція факультету з підготовки слідчих Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, 23 березня 2012 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані у дисертації, викладено у 8 публікаціях, з яких 5 – наукові статті, опубліковані у фахових виданнях, і 3 – тези доповідей на науково-практичних заходах.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (333 позиції, розміщені на 30 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 199 сторінок, із них основний текст – 169 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами, її мету й задачі; виокремлено методи дослідження, наукову новизну і практичне значення одержаних

результатів; вказано форми апробації результатів дослідження, публікації автора за темою дисертації.

Розділ 1 «Почуття відповідальності у діяльності людини: філософсько-правові засади дослідження» містить три підрозділи.

У підрозділі 1.1 «Почуття відповідальності у діяльності людини: ступінь наукової розробленості проблеми» констатовано, що у гуманітарній науці категорія «почуття відповідальності у діяльності людини» взаємопов'язана із поняттям особистості, узалежнюється з її когнітивними станами, поведінкою, обов'язком перед іншими.

Розкрито зміст *античних підходів* до осмислення сутності категорії «відповідальність», що знаходять свій вияв у філософських системах «розплата-справедливість-обов'язок» і «причинність-свобода-совість». Із *кантівської позиції* «чистого розуму» виокремлено суб'єктивний принцип відповідальності (совість) та об'єктивну сторону відповідальності (систему суспільних цінностей як абсолютний моральний закон). Аналіз джерел свідчить, що в основі *утилітаристського розуміння* відповідальності лежить ідея соціальної справедливості, зважання на зв'язок поведінки індивіда з довкіллям.

У підрозділі 1.2 «Філософсько-правові засади почуття відповідальності у діяльності людини» акцентовано, що почуття відповідальності у діяльності людини охоплює і об'єктивний, і суб'єктивний аспекти, які відображають статус людини, ціннісні суспільні норми та психоемоційне ставлення до них індивіда.

Розкрито: *філософсько-правовий рівень почуття відповідальності* (як засіб утвердження злагодності, соціальної справедливості, вдосконалення суспільних відносин); *психологічний рівень почуття відповідальності* (як психологічну особливість особи чи психологічний механізм регуляції соціальної поведінки в певних системах); *соціологічний рівень почуття відповідальності* (як різновид людської поведінки під час виконання професійної ролі у своїй діяльності).

Установлено, що почуття відповідальності як інтегрований чинник соціальної взаємодії може виявлятися на персональному рівні (мікрорівень), груповому (мезорівень), суспільному (макрорівень) та цивілізаційному (мегарівень).

У підрозділі 1.3 «Феномен почуття відповідальності у діяльності людини в системі цінностей соціальної та демократичної держави: філософсько-правовий аспект» обґрунтовано, що ціннісні орієнтації виступають основою цілепокладання феномена почуття відповідальності у діяльності людини, визначають її потреби та інтереси, зазнаючи зворотного впливу. Акцентовано увагу на чотирирівневій класифікації функціонування суспільних цінностей та ролі почуття відповідальності у діяльності людини на кожному з них: рівень базисних, цивілізаційних цінностей; рівень загальнодержавних,

суспільних цінностей; рівень групових, рольових цінностей; рівень персональних, ситуативних цінностей.

Визначено, що почуття відповідальності у діяльності людини є центральною ланкою механізму, який забезпечує усунення неузгодженості, дезорганізації в суспільному житті, вирішення суперечностей та конфліктів між учасниками суспільних відносин на підставі забезпечення нормативного регулювання цих відносин.

Розділ 2 «Учення про природу почуття відповідальності у діяльності людини у контексті правового пізнання та в сучасній цивілізаційній парадигмі» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Учення про природу почуття відповідальності у діяльності людини у контексті правового пізнання» доведено, що науковий рівень аналізу вчення про людську природу в контексті правопізнання зорієнтований на абстрагування від людини з її мотивами, особистісною системою цінностей (системою її аксіологічних функцій), мораллю як результатом особистісного становлення «Я». Розуміння людини лише як статистичної одиниці суспільного життя або тільки як соціального індивіда-носія ролей і соціального статусу як об'єкта владно-правових маніпуляцій безперспективний з огляду на автентичне розуміння права.

У підрозділі 2.2 «Почуття відповідальності у діяльності людини – підґрунтя сучасної правової антропології» констатовано, що дослідження правового людинорозуміння має здійснюватися за схемою: від загального до правового, далі – від правового до «системно-галузево-правового» людинорозуміння (а не навпаки). Оскільки модусом, критерієм істинності в юридичній антропології постає людина, її сутнісні властивості, форми правового буття, відтак юридико-антропологічне знання є і буде цінним і потрібним не лише науковцям, а й пересічним громадянам, які прагнуть захистити свої права і свободи, знайти оптимальні правові форми буття. Виокремлено, що почуття відповідальності у діяльності людини – це всезагальна форма існування суб'єктів і систем, що поширюється на соціальні макросистеми, які визначають світовий поступ.

Розділ 3 «Почуття відповідальності у діяльності людини: соціальний та правовий виміри» охоплює три підрозділи.

У підрозділі 3.1 «Почуття відповідальності у діяльності людини: соціальний вимір» зауважено, що соціальне начало проникає у свідомість індивіда і визначає сутність його діяльності через предметний світ створеної попередніми поколіннями культури, мови, накопиченого знання. Наголошено, що крізь призму соціального механізму почуття відповідальності ґрунтується на нормативному утвердженні конкретних дій суб'єктів суспільних відносин як обов'язків, а також на застосуванні різних форм соціального примусу за невиконання окреслених обов'язків.

Головна об'єктивна підстава почуття відповідальності у діяльності людини з уваги на соціальне регулювання – це нормативний метод регулювання та охорони суспільних взаємин, позаяк взаємообов'язки суб'єктів у соціумі виражаються й утверджуються у соціальних нормах. Загалом механізм цього почуття відповідальності діє за принципом «норма – поведінка – оцінка – відповідальність», що ґрунтується на доцільності ухвалювати рішення й чинити так, аби інтереси суб'єкта узгоджувалися з інтересами інших.

У підрозділі 3.2 «Правовий вимір почуття відповідальності у діяльності людини та юридична відповідальність» досліджується діалектичний взаємозв'язок двох аспектів юридичної відповідальності – позитивний (що характеризує позитивне ставлення особи до проступків, які вона чинить) і негативний (що характеризує невідповідність фактичної поведінки людини нормативно зазначеному еталону). Обґрунтовано, що під час формування юридичної відповідальності в діяльності людини неабияку роль виконують поняття справедливості та законності.

У підрозділі 3.3 «Філософсько-правовий аналіз причин неправомірної поведінки людини у новочасній і новітній західноєвропейській та вітчизняній думці», проаналізувавши причини неправомірної поведінки людини в європейській філософії XVI–XX століть, як основні встановлено такі: недостатній рівень освіти та виховання; слабкість розуму та моральне зниження; зиск насолоди та задоволення потреб; пихатість, ненависть, похитливість, честолюбство, користь; злість і хтивість; жадібність та егоїзм тощо.

Розділ 4 «Реалізація почуття відповідальності у діяльності людини: філософсько-правовий підхід» містить два підрозділи.

У підрозділі 4.1 «Морально-етичні цінності як основа реалізації почуття відповідальності у діяльності людини» констатовано, що цінність і відповідальність – духовно-практичні категорії, оскільки концептуалізують особовий акт визнання належності буття в його тривалості й динаміці. Доведено, що система ціннісних орієнтацій людини є основою формування її мотиваційної сфери, яка виконує чималу роль під час морального вибору, а самі цінності – це переживання буття у момент його здійснення.

Акцентовано, що руйнування високих, значущих для людини цінностей призводить до деформацій у структурі мотивацій особи, змін в Я-концепції, ревізії й кореляції професійної позиції, зміни професії.

У підрозділі 4.2 «Виховання почуття відповідальності у діяльності людини: філософсько-методологічні принципи та їх практична реалізація» обґрунтовано, що практика виховання людей в суспільстві і наука про методи його виховання – методологія – розробили і випробували багато прийомів і способів дії на свідомість і поведінку людини для належного активного життя у суспільстві. Чимало з цих методів застосовуються і в правовому

становленні, вихованні почуття відповідальності у діяльності людини як одному з важливих видів виховання останньої в правоорганізованому суспільстві. У цьому процесі використовуються насамперед методи правового переконання, правового заохочення, позитивного правового прикладу, правового навіювання, правового примусу тощо.

Зауважено, що поняття «переконання» має неоднозначний характер, зокрема у контексті виховання почуття відповідальності у діяльності людини. Переконання – це логічно аргументована дія в певних правових формах і за допомогою відповідних правових засобів на раціональну сферу свідомості вихованців з метою створення, посилення або зміни позитивних правових наукових поглядів, думок, оцінок, установок у свідомості, водночас формування їхньої правомірної поведінки.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичні узагальнення наукових позицій, які сприяли виробленню нового підходу до філософсько-правового розуміння концептуальної природи почуття відповідальності у діяльності людини. Застосовані методи дали змогу обґрунтувати достовірність результатів дослідження, які полягають у такому:

1. Проблематика почуття відповідальності у діяльності людини вивчається у межах філософської, психологічної, соціологічної, а також юридичної наук. Філософсько-правове дослідження почуття відповідальності у діяльності людини та механізму його реалізації сприяє досягненню теоретико-наукових та суспільно-практичних цілей.

Філософсько-правовий аналіз категорії відповідальності спрямований на розгляд її як форми взаємозв'язку особи та суспільства, з'ясування джерел та історичних виявів відповідальності, співвідношення об'єктивного та суб'єктивного в цьому феномені. З позицій усіх гуманітарних наук почуття відповідальності завжди пов'язується з такими соціальними регуляторами, як мораль і право. Почуття відповідальності розглядається не лише як суб'єктивний феномен, індивідуалізація чи самообмеження. Вдосконалення стосунків зі світом, людьми, соціумом, детерміноване почуття відповідальності у діяльності людини ґрунтується на етиці обов'язку як принципу поваги до людини, природи, світу загалом, права людини на власний погляд і розуміння особистого вибору життєвих шляхів і засобів та відповідальності за них.

2. Найважливішими філософсько-правовими засадами почуття відповідальності у діяльності людини є його індивідуальний, активно-діяльнісний та свідомий характер. Визначальним орієнтиром почуття відповідальності постають права та свободи людини і громадянина. Соціальна взаємодія та кооперація, активні соціальні дії індивідів, соціальних груп та всього суспільства створюють підстави для виникнення феномена

почуття відповідальності, що є засобом утвердження цілісності суспільства, соціальної злагоди та справедливості. Філософсько-правове розуміння почуття відповідальності у діяльності людини охоплює об'єктивний і суб'єктивний аспекти, які відображають статус людини, ціннісні суспільні норми та психоемоційне ставлення до них індивіда.

3. Почуття відповідальності у діяльності людини виступає аксіологічним чинником формування соціальної та демократичної держави. Виховання почуття відповідальності у діяльності людини є актуальним ціннісним засобом у процесі сучасного українського державотворення. Ціннісна система суспільства, яка отримує належне нормативне закріплення і виявляється у формі ціннісних орієнтацій громадян, є основою стабільного розвитку держави і складається з цінностей чотирьох рівнів: базисного, загальнодержавного, групового та персоналізованого, які в демократичних і стабільних країнах перебувають у гармонійній єдності. На кожному із ціннісних рівнів почуття відповідальності у діяльності людини має різне соціальне навантаження та виконує спеціалізовані соціальні функції. Почуття відповідальності як ефективний засіб реалізації системи цінностей у житті людини відображає її громадянську позицію, рівень моральності і правосвідомості. Первинною соціальною ланкою сучасної демократичної держави виступає відповідальна особистість.

4. Відповідальність завжди має соціальний характер, розглядається як умова свободи суб'єкта та водночас як засіб контролю суспільного об'єднання за діяльністю окремого індивіда. Почуття відповідальності у діяльності суб'єкта визначається сферою взаємин особи і суспільства та охоплює такі прояви, як відповідальність особи за своє життя та відповідальність держави за гармонійний розвиток особистості. Відповідальність виникає у соціумі і означає органічне співіснування людини, суспільства і природи. Особистість у своїй самореалізації, що полягає у діяльнісному досягненні власних цілей та втілення особистих інтересів, відповідає за свої дії у разі, коли вони стосуються інтересів інших суб'єктів.

Почуття відповідальності як внутрішня властивість людини – структурно складне явище, що охоплює: а) усвідомлення необхідності діяти відповідно до суспільних вимог і норм як соціальних цінностей; б) прогнозування результатів вибору, рішень і дій; в) самокритичність і безперервне контролювання своїх дій, зважання на їх наслідки для інших; г) усвідомлення відповідальності за свої дії.

5. Функції юридичної антропології, зокрема: світоглядна, методологічна, інформаційна, аксіологічна та виховна, дозволяють актуалізувати проблематику почуття відповідальності у діяльності людини в контексті антропоцентрично зорієнтованої правової науки. Дослідження правового людинорозуміння має відбуватися за схемою: від загального до правового людинорозуміння, відтак – від правового до «системно-галузево-правового» людинорозуміння. У зв'язку з фундаментальним характером такого дослідження на нього може претендувати філософія права як найбільш ґрунтовний спосіб дослідження права.

6. Почуття відповідальності у діяльності людини – це філософсько-правова, теоретико-історична та соціально-правова категорія, що відображає ціннісний аспект суспільних відносин, які ґрунтуються на зустрічних напрямках відповідальності у системі «людина – суспільство – держава». Почуття відповідальності у діяльності людини відображає об'єктивно-суб'єктивний конкретно-історичний характер відносин між особою, колективом, суспільством щодо свідомого виконання взаємних вимог, тому його слід розглядати як ціннісно детермінований, соціально спрямований та нормативно визначений стан усвідомлення суб'єктом обов'язку відповідати за результати своєї поведінки.

7. Дослідження почуття відповідальності у діяльності людини у соціальному та правовому вимірах обумовлює розгляд проблеми подолання безвідповідальності в індивідуальному і суспільному житті. Почуття відповідальності та безвідповідальності у діяльності людини є дихотомічними поняттями, які відображають діалектичну боротьбу конструктивного та деструктивного начал у поведінці суб'єкта. Юридична безвідповідальність є сутнісною стороною статусно-рольової частини правової антикультури. Правова антикультура виявляє себе за ціннісного підходу до дослідження динаміки почуттів відповідальності та безвідповідальності у діяльності людини. Правова антикультура у правовому просторі суспільства є багатогранною і набуває різноманітних форм.

Дослідження таких проявів деформації правосвідомості, як правовий інфантізм, правовий дилетантизм, правова демагогія та правовий нігілізм, необхідно розглядати у комплексі з поняттям «правова антикультура». Ці види деформації правосвідомості є формами вияву загальної правової антикультури суб'єктів права і характеризуються спільними рисами. З огляду на це, доцільно вжити заходів щодо мінімізації правової антикультури загалом у правовому просторі держави, що, своєю чергою сприятиме підвищенню рівня правової культури в суспільстві та зростанню значущості почуття відповідальності у діяльності людини.

8. У правовому вимірі почуття відповідальності у діяльності людини тісно пов'язане з юридичною відповідальністю. У разі зіставлення цих понять виявляються такі характерні риси: 1) почуття відповідальності у діяльності людини завжди є індивідуально-вольовим, а зміст юридичної відповідальності обумовлений державно-вольовим характером; 2) юридична відповідальність поділяється на перспективну та ретроспективну, а почуття відповідальності у діяльності людини – це зазвичай усвідомлення суб'єктом негативних наслідків своєї протиправної поведінки; 3) розрізняють такі основні види юридичної відповідальності, як кримінальна, адміністративна, дисциплінарна і матеріальна; почуття ж відповідальності у діяльності людини не має галузевого поділу і виступає як готовність відповідати за наслідки своїх дій, незалежно від їх конкретного юридичного змісту. Засадничими елементами

взаємозв'язку між почуттям відповідальності у діяльності людини та юридичною відповідальністю є принципи законності та справедливості.

9. Морально-етичні цінності суспільства виступають соціально-нормативною передумовою формування почуття відповідальності у діяльності людини. Цінність і відповідальність – духовно-практичні корелюючі категорії, які концептуалізують особовий акт визнання належного в бутті. Цінності безпосередньо пов'язані з буттям людини, з проекцією духовних основ людського існування.

Реалізація цінності – це актуалізація відповідальності, оскільки у такій реалізації необхідність та значущість цінностей істини, добра, справедливості тощо завжди усвідомлено визнана суб'єктом. Визнання цінностей означає усвідомлення відповідальності за сам акт визнання. Неусвідомлення власної відповідальності призводить до того, що цінності залишаються нереалізованими. Система ціннісних орієнтацій людини є основою формування її мотиваційної сфери, яка відіграє визначальну роль у процесі здійснення особою морального вибору.

10. Виховання почуття відповідальності у діяльності людини є зовнішнім фактором правової соціалізації особистості. У процесі виховання почуття відповідальності у діяльності людини важливого значення набувають методи правового виховання як сукупність прийомів і способів, за допомогою яких правове виховання впливає на суб'єкта права, спонукаючи його розвивати й удосконалювати свою правосвідомість і правомірну правову практику.

У процесі виховання почуття відповідальності у діяльності людини особливу роль відіграє метод переконання як логічно аргументований вплив у певних правових формах і за допомогою відповідних правових засобів на раціональну сферу свідомості суб'єкта з метою створення, посилення або зміни позитивних правових наукових поглядів, думок, оцінок, установок у свідомості людини і формування водночас її правомірної поведінки. Ключовими факторами дієвості методу правового переконання є: вибір форм і засобів правового впливу, зважання на ступінь розвитку правосвідомості суб'єкта, його здатність адекватно сприймати одержану правову інформацію, оптимальна емоційність засобів правового впливу з метою спонукання до правомірних вчинків.

У філософсько-правовій науці сформовано чотири основні принципи організації і здійснення впливу переконання: 1) повторення; 2) первинний вплив; 3) забезпечення довіри до джерела інформації; 4) активізація динаміки протікання психічних процесів, що безпосередньо стосується сприйняття суб'єктом правового впливу. Практична реалізація філософсько-правових принципів виховання почуття відповідальності у діяльності людини детермінована соціально-нормативними, конкретно-історичними, національно-культурними та індивідуально-особистісними факторами.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Швець О. В. Інстанції відповідальності особи в демократичній науковій думці / О. В. Швець // *Вибори та демократія*. – № 4. – 2011. – С. 52–57.

2. Швець О. В. Дефініція особи в сучасних теоретико- та філософсько-правових науках / О. В. Швець // *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. – № 4 (7). – 2011. – С. 19–23.

3. Швець О. В. Делінквентна особа: історико-правові погляди / О. В. Швець // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. – Вип. № 4. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 485–493.

4. Швець О. В. Відповідальність як соціальне явище: теоретико-правові засади / О. В. Швець // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. – Вип. № 1. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 84–92.

5. Швець О. В. Философский анализ природы правопонимания в деятельности человека в контексте волевого правового познания / О. В. Швець // *Теория и практика общественного развития: научный журнал*. – № 10. – Краснодар, 2013. – С. 419–421.

6. Швець О. В. До проблеми визначення структури порівняльного правознавства / О. В. Швець // *Порівняльне правознавство: загальнотеоретичні та галузеві аспекти: тези доповідей учасників круглого столу (м. Львів, 22 травня 2009 р.)*. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 235–238.

7. Швець О. В. Соціально-правова характеристика юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ України / О. В. Швець // *Проблеми державотворення та правотворення в Україні: матеріали II регіонального круглого столу (м. Львів, 18 лютого 2011 р.)*. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 451–454.

8. Швець О. В. Становлення особистості як смисложиттєва парадигма / О. В. Швець // *Матеріали звітної науково-практичної конференції факультету з підготовки слідчих (м. Львів, 23 березня 2012 р.)*. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 291–294.

АНОТАЦІЯ

Швець О. В. Почуття відповідальності у діяльності людини: філософсько-правовий вимір. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2014.

У дисертації розкрито філософсько-правове розуміння природи почуття відповідальності у діяльності людини як передумови правомірної поведінки, виконання обов'язків, а також захисту й охорони прав і свободи учасників суспільних відносин. Узагальнено вчення про природу почуття відповідальності у діяльності людини в контексті правового пізнання; надано філософсько-правову характеристику почуття відповідальності у діяльності людини в контексті юридичної відповідальності; проаналізовано з філософсько-правових позицій причини неправомірної поведінки людини у новочасній і новітній західноєвропейській та вітчизняній думці; розроблено пропозиції щодо виховання та реалізації окресленого почуття.

Ключові слова: відповідальність, почуття відповідальності, соціальна відповідальність, людина, діяльність людини, мораль і право.

АННОТАЦІЯ

Швец О. В. Чувство ответственности в деятельности человека: философско-правовое измерение. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел, Львов, 2014.

В диссертации раскрыто философско-правовое понимание природы чувства ответственности в деятельности человека как предпосылки правомерного поведения, выполнения обязанностей, а также защиты и охраны прав и свобод участников общественных отношений. Определено степень научной разработанности проблемы чувства ответственности в деятельности человека, философско-правовые основы чувства ответственности человека, феномен чувства ответственности в системе ценностей социального и демократического государства.

Обзор учения о природе чувства ответственности в деятельности человека в контексте правового познания и в современной цивилизационной парадигме. Осуществлен анализ учения о природе чувства ответственности в деятельности человека в контексте правового познания, чувства ответственности в деятельности человека как основы современной правовой антропологии.

Освещены чувство ответственности человека в социальном и правовом измерениях. Охарактеризованы чувство ответственности в деятельности человека в социальном измерении, правовое измерение чувства ответственности в деятельности человека и юридической ответственности, философско-правовой анализ причин правомерного поведения человека в сиюминутной и новейшей западноевропейской и отечественной мысли.

Исследовано в философско-правовом подходе реализацию чувства ответственности в деятельности человека. Проанализированы морально-этические ценности как основа реализации чувства ответственности в

деятельности человека, философско-методологические принципы воспитания чувства ответственности в деятельности человека и их практическая реализация.

В исследовании сформулированы научные положения, характеризующиеся новизной, имеют важное теоретическое и практическое значение. Так, впервые с философско-правовых позиций обосновано чувство ответственности в деятельности человека как ценностно детерминированного, социально направленного и предписанного состояния осознания субъектом обязанности отвечать за результаты собственного поведения; рассмотрено взаимоотношение чувств ответственности и безответственности как борьбы конструктивного и деструктивного начал в деятельности человека; проанализировано соотношение чувства ответственности в деятельности человека и видов юридической ответственности в контексте реализации принципов законности и справедливости; обосновано значение правового познания как координационного фактора формирования чувства ответственности в деятельности человека.

Кроме этого, в работе усовершенствовано понимание причин неправомерного поведения человека. Предложено с философско-правовых позиций рассматривать чувство ответственности в деятельности человека как коррелят причин неправомерного поведения субъектов; обоснование морально-этических ценностей как основы реализации чувства ответственности в деятельности человека. Установлено, что ценностные установки личности являются предпосылкой формирования и взаимосвязи реализации чувства ответственности в деятельности человека, понимание философско-методологических принципов правового воспитания в контексте воспитания чувства ответственности в деятельности человека как внешнего фактора правовой социализации личности.

Также получило дальнейшее развитие значение чувства ответственности в деятельности человека как ценностного фактора формирования социального и демократического государства. Определено, что воспитание чувства ответственности в деятельности человека выступает актуальным ценностным средством в процессах современного украинского государства, применение антропологического подхода к исследованию чувства ответственности в деятельности человека. Предложены направления использования функциональных возможностей антропологии права в изучении феномена чувства ответственности в современной юридической науке, исследования чувства ответственности в деятельности человека в связи с отдельными проявлениями деформации правосознания как формами выражения правовой антикультуры субъектов права. Доказано, что меры преодоления проявлений деформации правосознания должны быть направлены на борьбу с правовой антикультурой в целом.

Ключевые слова: ответственность, чувство ответственности, социальная ответственность, человек, деятельность человека, мораль и право.

SUMMARY

Shvets O. V. The Sense of Responsibility in the Human Activities: Philosophical and Legal Dimension. – Manuscript rights reserved.

The thesis for the scientific degree of Candidate of Law in speciality 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2014.

The dissertation deals with the philosophical and legal understanding of the nature of the sense of responsibility in the human activities as the premise of a lawful behavior, fulfillment of duties, as well as protection and defense of rights and freedoms of members of public relations. The teaching about the nature of the sense of responsibility in the human activities in the context of legal knowledge is generalized; the philosophical and legal characteristic of the sense of responsibility in the human activities in the context of legal liability is given; the causes of illegal human behavior in the modern and recent Western European and domestic conception are analyzed in the light of the philosophical and legal approaches; suggestions for education and realization of the outlined sense are elaborated.

Key words: responsibility, sense of responsibility, social responsibility, man, human activities, morality and law.

Підписано до друку 21.03.2014 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Зам. № 37-14.
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.